

תוכן העניינים

1	דבר המערכת
מאמרים	
3	יונה צבר סבא אפרים וסבא מנשה, שתי דמויות הפוכות בגוף ובנפש (מבוסס על זיכרונות ילדות ופולקלור משפחתי וקהילתי)
11	דב הכהן 'ארץ הקדושה אי כ'או': מקורות חדשים הנוגעים למסורת על מקום קבורתו של ר' יעקב בעל הטורים באי כ'וס ולעלייה לקברו
55	איתמר דרורי 'מקוה ישראל' לר' ישראל קושטא (1851): ראשיתו של הסיפור היהודי המעובד לנוער
89	כרמלה אבדר הרהורים על טקסטים מאגיים בתכשיטים ובקמעות של נשים וילדים יהודים מתימן ומחבאן
149	תום פוגל ג'ע'לה: נוסטלגיה תימנית בקפה שכונתי ברחביה
185	ג'קלין לאזנוב 'את ההגים הכרתי לפי האוכל': מסורת וזיכרון בקהילה היהודית בארגנטינה

סקירות

219 עלי יסיף

The First Book of Jewish Jokes: The [על: הגטו מן היציאה מן הגטו]
Collection of L. M. Büschenthal, ed. Elliott Oring, Bloomington, IN: Indiana University
[Press, 2018]

229 דודו רוטמן

ראשית עידן הדפוס כתקופה חדשה בתולדות סיפור העם העברי [על: ורד טוהר, חיבור
המעשיות והמדרשות וההגדות (פירארה שי"ד): קובץ סיפורים עברי בן תקופת הדפוס: מהדורה
מוערת (ספריית הילל בן חיים), תל אביב: הקיבוץ המאוחד, תשע"ז / 2017, 201 עמ']

243 רשימת המשתתפים בכרך

vii תקצירים באנגלית

דבר המערכת

חוברת זו מוקדשת לחברנו פרופ' שלום צבר עם פרישתו מהוראה פעילה בת עשרות שנים. שלום צבר נולד בשנת 1951, בימיה האחרונים של הקהילה היהודית המפוארת בעיר זאכו שבכורדיסטן העיראקית. משפחתו עלתה לירושלים עם שאר יהודי העיר, ורובם התיישבו תחילה במעברת תלפיות ולאחר מכן בשכונת קטמון בירושלים.

אחרי לימודי התואר הראשון בחוג לתולדות האמנות באוניברסיטה העברית יצא ללימודים מתקדמים באוניברסיטת קליפורניה בלוס אנג'לס, ובה קיבל תואר דוקטור. בעבודת הדוקטור שלו עסק בכתובה של יהודי איטליה במאות השבע עשרה והשמונה עשרה. עם סיום לימודיו חזר לירושלים, ומאז הוא חוקר ומרצה באוניברסיטה העברית בחוג לתולדות האמנות ובתכנית לחקר פולקלור ותרבות עממית.

בשנות עבודתו ביסס פרופ' צבר את מעמדו כבר סמכא בחקר אמנות יהודית עממית וטקסטית לתקופותיה. גישתו הרב ממדית באה לביטוי בכל פרסומיו: רוחב יריעה והסתמכות על מקורות היסטוריים ותרבותיים מגוונים, מכתבי יד ועד ראיונות בעל פה, ונגישות מרבית לקהל קוראים משכיל רחב ככל האפשר. כך משמשים כתביו משאב חשוב גם לקהל משכיל ובמיוחד לקהל מחנכים ומורים בכל הרמות, בלי שיהיה בהם ויתור על רמה מדעית ותיעודית קפדנית ושיטתית. חשיבותה של היצירה החזותית במרקם החיים היהודיים לתקופותיה כגורם של זהות, יצירתיות וצמיחה רוחנית מונחת בבסיס מפעלו המחקרי.

מחקריו של פרופ' צבר מצטיינים בהיקף עצום – הם עוסקים במגוון קהילות ישראל במזרח ובמערב, ומעידים על בקיאות ועל העמקה. ספרו 'מעגל החיים' (תשס"ו) עוסק באמנות, מנהגים ואמונות של עדות ישראל בארצות האסלאם ובתפוצות מגורשי ספרד, מהיריון ולידה דרך נישואים ועד מוות. בין כתביו הרבים מאמרים העוסקים באמנות של יהודי אירופה, כגון מאמרו על גלויות מפולין ומגרמניה (תשע"א) או מאמרו על סדר ברכת המזון על פי כתב יד מאויר מווינה (תשס"ז). במאמריו אף השווה בין מוטיבים אמנותיים יהודיים למוטיבים נוצריים או מוסלמיים. ספרו על הכתובות המצוירות (תשנ"ד) מתמקד בסוגה תרבותית, והספר שכתב עם דן בהט על 3,000 שנות היסטוריה ואמונות בירושלים (1997) עוסק במקום ספציפי. שניים מספריו הופיעו גם

באנגלית, והמהדורה האנגלית של ספרו על הכתובות המצוירות זיכתה אותו בפרס יוקרתי (National Jewish Book Award). לאחרונה הוציא המוזיאון הלאומי של בוסנייה והרצגובינה בסרייבו מהדורה חדשה של 'הגדת סרייבו' המפורסמת (מאמצע המאה הארבע עשרה), בשני כרכים (2018): האחד הוא מהדורה פקסימילית של ההגדה, ונדפסו בו גם העמודים שלא פורסמו במהדורות קודמות (משום שאין בהם איורים); והשני הוא מחקר מקיף של ההגדה על כל היבטיה שכתב פרופ' צבר, ובו תיאר בין השאר את חשיבותה של ההגדה לחקר האמנות היהודית. בזכות תרומתו הגדולה לחקר האומנות היהודית הוענק לפרופ' צבר פרס נרקיס, לזכרם של נסיה, מרדכי ובצלאל נרקיס ז"ל, הניתן לחוקרים מצטיינים של האמנות היהודית. פירוט

של פרסומיו הרבים ניתן למצוא באתר <https://shalomsabar.academia.edu/>

שלום צבר ידוע כמי שהפליא להעביר את הידע העצום שלו לתלמידים רבים, הן בכיתות רבות־משותפים, הן במסגרות הוראה קטנות. בזכות כישוריו אלה זכה שנה אחר שנה בתואר מורה מצטיין. הוא הדריך תלמידים מתקדמים רבים לתואר שני ושלישי, ובכך פיתח את חקר התרבות החומרית והאמנות העממית היהודית והצמיח לו דור המשך. פרופ' צבר ידוע ברחבי העולם כאחד המומחים המובילים בתחומי עיסוקו, ועל כן הוזמן לאוניברסיטאות ברחבי העולם, כגון אוניברסיטת פנסילוניה בפילדלפיה ואוניברסיטת קליפורניה בלוס אנג'לס.

בין התפקידים שמילא באוניברסיטה העברית: ראש התכנית לפולקלור יהודי והשוואתי, ראש 'משגב ירושלים' – המרכז לחקר מורשת יהדות ספרד והמזרח, וראש 'רביבים' – תכנית מצטיינים להכשרת מורים להוראת מדעי היהדות. כמו כן שימש כחבר הוועדה לאמנות חזותית של האוניברסיטה.

תרומתו הציבורית של פרופ' צבר ענפה במיוחד. הוא היה חבר בוועדות של משרד החינוך שעיסוקן בהוראת תרבות חזותית ופולקלור, עמד בראש האגודה לאומנות יהודית, והוא מרצה במסגרות רבות בארץ ובחו"ל. הוא אף פעיל כמומחה אקדמי במוסדות רבים, ביניהם משרד החינוך, מוזיאון ישראל, המוזיאון ליהדות איטליה ומכון בן־צבי.

שלום צבר ידוע גם כחושף נסתרות באוצרות של אמנות החגים וחיי היום־יום היהודיים ברחבי העולם – יודאיקה, וכן של אמנות פופולרית ישראלית – ישראליאנה. חפצים מאוספיו העשירים שימשו לתערוכות בארץ ולמחקרים רבים. הניצנים הראשונים של תאוות האספנות שלו נתגלו כבר בילדותו, אך שלא כילדים ונערים אחרים, הוא מעולם לא הפסיק לאסוף, ואוספי הישראליאנה שלו כוללים – אם נזכיר רק את הפריטים הבולטים שבהם – חנוכיות, קמעות, כרטיסי ברכה לשנה טובה, הגדות של פסח, גלויות ודגלי 'שמחת תורה'. לא נפקד גם מקומן של עטיפות תקליטים

ישראליים ושל עטיפות מסטיקים תוצרת הארץ, שלא חדל לאסוף מאז ילדותו. בכל התחומים הללו הוא נחשב לשם דבר, אספנים ומומחים שועים למוצא פיו, ואף תלמידיו זכו להכיר מקרוב את אוספיו, בלוויית הסבריו המלומדים והמאלפים והתלהבותו הסוחפת.

חוברת זאת מממלת את רחשי ליבם של רבים וטובים, תלמידים ותלמידות, עמיתות ועמיתים. אנחנו, שעבדנו עם שלום במשך השנים, מכירים ומוקירים לא רק את מזגו הטוב ואת עצתו הנדיבה בכל תחומי מומחיותו, אלא אף את שותפתו הפעילה במשאות ומסעות החיים, את רינה, ואת ילדיהם, נדב, נעה ועודד, ואת משפחותיהם. המשפחה היא כור מחצבתו של שלום צבר האדם והחוקר. במרוצת השנים שמענו ממנו דברים יפים במיוחד על בית הוריו ועל אחיו ואחותיו, שאותם מייצג בקובץ זה אחיו, הבלשן חוקר הארמית החדשה וחוקר ספרותם של יהודי כורדיסטן, פרופ' יונה צבר. בתפקידנו כחברי מערכת 'מחקרי ירושלים בפולקלור יהודי' זכינו לעבוד עם שותף מסור, ובחוברת זו אנו מביעים את הערכתנו וחיבתנו לשלום צבר החוקר, המורה, העמית והחבר.

אדר א' תשע"ט

CONTENTS

Articles

- 1 Dedication
- 3 *Yona Sabar*
Grandpa Ephraim and Grandpa Menashe: Two Opposite Characters,
Based on Personal and Communal Childhood Memories
- 11 *Dov Cohen*
'The Holy Island of Chios': New Findings Concerning the
Purported Burial Place of R. Ya'akov ben Asher (Ba'al Ha-Turim)
on the Island of Chios and Pilgrimages to His Gravesite
- 55 *Itamar Drori*
Rabbi Israele Costa's 'Miḳweh Yisrael' (1851): The Beginning of
the Adapted Jewish Story for Youth
- 89 *Carmela Abdar*
Reflections on Magical Texts on Jewelry and Amulets of Jewish
Women and Children from Yemen and Habban
- 147 Tom Fogel
Ja'le – Yemenite Nostalgia in a Jerusalem Café
- 183 *Jacqueline Laznow*
'I Recognized the Holidays According to the Food': Tradition and
Memory in the Jewish Community of Argentina

Reviews

- 217 *Eli Yassif*
The First Book of Jewish Jokes: The Collection of L. M. Büschenthal, ed.
Elliott Oring, Bloomington, IN: Indiana University Press, 2018

227 *Dudu Rotman*

Vered Tohar, *The Book of Tales, Sermons and Legends. Anthology of Hebrew Stories from the Print Era: An Annotated Edition*, Tel Aviv: Hakibbuz Hameuchad 2017, 201 pp. [Hebrew]

240 List of Contributors

vii English Abstracts

ENGLISH ABSTRACTS

GRANDPA EPHRAIM AND GRANDPA MENASHE: TWO OPPOSITE CHARACTERS, BASED ON PERSONAL AND COMMUNAL CHILDHOOD MEMORIES

Yona Sabar

The article is mainly memories of Sabar's grandparents Ephraim and Menasheh, during the decade preceding the family's emigration to Israel, en masse with all the communities of the Iraqi Jews, in 1951, just before Passover, when he was thirteen years old and Shalom (for whom this volume is dedicated) was just one month old. Ephraim and Menasheh lived in the same street, their houses almost facing each other, and adjacent to both the two synagogues in town. They attended the same synagogue, but they were very different in appearance and character, their occupations and economic conditions. Ephraim was a learned man, while Menasheh was almost illiterate. Ephraim used to bless little Yona on Eve of Sabbath with the traditional blessing, 'May God make you like Ephraim and Menasheh...' and Yona wondered if the names were referring to his grandfathers in some way. Ephraim was a very religious man, and used to spend most of his time reading books in synagogue. Before the Aliya (immigration) to Israel he was very excited and had many naive expectations about Israel as a paradise for Jews, but after the immigration, facing the hard life in a Ma'barah (transition camp) as an old man, he suffered a great deal and had a hard time adjusting.

'THE HOLY ISLAND OF CHIOS': NEW FINDINGS CONCERNING THE PURPORTED BURIAL PLACE OF R. YA'AKOV BEN ASHER (BA'AL HA-TURIM) ON THE ISLAND OF CHIOS AND PILGRIMAGES TO HIS GRAVESITE

Dov Cohen

R. Ya'akov ben Asher (circa 1270-1343) is regarded as one of the greatest Jewish sages of all times. He was born in Germany but spent most of his life in Spain. His comprehensive halachic work, *Arba'ah Turim*, cemented

his place in the Jewish world just behind Rambam's *Mishneh Torah*, and he became known as Ba'al Ha-Turim.

There are two different opinions about Ba'al Ha-Turim's burial place: the scientific view which claims that he was buried in Toledo, Spain, and the popular folk tradition which maintains that he was buried on the Greek island of Chios. As a result of this folk tradition, the gravestone attributed to him in Chios as well as the island's cemetery became a pilgrimage site for Jews from the surrounding areas. Furthermore, numerous stories and legends have arisen around Ba'al Ha-Turim and the holy site in Chios. Specifically, in Ladino literature and folklore from the early nineteenth century he is referred to as a miracle worker. A number of special prayers were composed to be recited over Ba'al Ha-Turim's gravesite in Chios, and several even appeared in print during the mid-nineteenth century. Members of the local Jewish community would make vows to visit the gravesite as a way of ensuring the acceptance of their prayers and supplications, a rare practice among Turkish and Balkan Jewry.

In this article, we focus on the two conflicting traditions concerning Ba'al Ha-Turim's burial place. We discuss the sources suggesting that he was buried in Spain and examine their credibility. In contrast, in light of various new findings we recently discovered, we describe the spread and extent of the popular tradition that he was buried in Chios, and we examine the way this tradition and belief affected private and communal life in the surrounding area, in Turkey, and in the Balkans.

RABBI ISRAELE COSTA'S 'MIḲWEH YISRAEL' (1851): THE BEGINNING OF THE ADAPTED JEWISH STORY FOR YOUTH

Itamar Drori

Miḳweh Yisrael by Rabbi Israele Costa (1819–1879), published in Livorno (1851), is a literary anthology containing one hundred stories. It is one of the earliest Hebrew readers for students, and the very first to include a collection of short stories adapted from Rabbinic and Jewish literature, in many versions, throughout the generations. Despite Costa's affiliation with the circle of enlightened polymathic scholars and poets such as Rabbi Elijah Benamozegh (1823–1900) and Rabbi Abraham Barukh Piperno (1800–1863), *Miḳweh Yisrael* is more than just an educational project by a representative of the Italian Jewish liberal Enlightenment movement (Haskala); the stated purpose of the anthology is to reinforce

Jewish identity among students and offer practice translating Hebrew texts to local languages.

This paper traces the poetic characteristics, both in form and content, of the Jewish stories that were adapted in *Mikveh Yisrael*, and it analyzes the author's editorial considerations and esthetic and ethical choices, based on a comparison with earlier versions of the same stories. The poetic quality of the stories in the volume is unusual compared to earlier previous versions. The liberties taken by Costa in altering the plots of the narratives are particularly striking, and the changes in the messages of the stories are unparalleled. These unusual choices are clarified based on the unique cultural climate of the Jewish Spanish community in Livorno in early nineteenth century and in light of Costa's literary oeuvre.

REFLECTIONS ON MAGICAL TEXTS ON JEWELRY AND AMULETS OF JEWISH WOMEN AND CHILDREN FROM YEMEN AND HABBAN

Carmella Abdar

The starting point of this essay is a small unique corpus of Yemenite Jewish women's jewelry, found in both private and public collections, containing magical inscriptions engraved on silver plaques. The presence of visible engraved magical texts is unusual in Yemenite jewelry. The common practice was to conceal and encase magical texts written on parchment or paper and rolled in cylindrical containers, which formed part of the jewelry. The appearance of visible engraved magical inscriptions on customary types of jewelry, as is the case in this corpus, is non-traditional and raises numerous questions. The first relates to the spatio-temporal contextualization of this corpus. Are we dealing with an uncommon traditional feature or a new one introduced into the traditional Yemenite jewelry in Yemen or with the product of intercultural encounters in Israel? Other queries regard relationships between body and text and particularly sacred magical texts, magic, gender, and more.

This article employs an integrative contextual approach and comparative methodologies to explain the appearance of the engraved magical texts on jewelry. It combines the study of formal and technical material aspects of jewelry and the art of silversmithing, the study of the dressed body, and the textual study of Jewish magic, seeing them as a complex whole whose various aspects illuminate one another. The research is based on a detailed and meticulous analysis of the material, technical, figurative, functional, and iconographic aspects of the jewelry, as well as on palaeographic

decoding and analysis of the contextual interpretations of the texts engraved on it. The research also compared the magical texts engraved on amulets for protection of children and women, those written on paper and placed in amulet cases, and spells found in Yemenite Jewish books of magical instructions, known as “Sifrei Hefetz’.

The article examines the subject from new perspectives based on an interdisciplinary approach, combining different fields of research. It points out links and associations between formulaic magical texts from well-known amulet books such as the Raziél, which reached Yemen and appear on the jewelry pieces, and between the magical motifs found on the jewelry. Together, these constitute a unique magical cosmology intended to be displayed on women’s bodies.

Since studies combining textual, visual and material aspects of Yemenite cosmology and magical practices and beliefs are relatively new, many questions await further inter-disciplinary research.

JA‘LE – YEMENITE NOSTALGIA IN A JERUSALEM CAFÉ

Tom Fogel

The paper presents a new manifestation of a Jewish-Yemenite ritual, Ja‘le, which traditionally takes place in the family or a similar small and intimate context. The phenomenon in the present study was a Ja‘le ritual that took place in a new context: a small Café. While maintaining several traditional characteristics, such as combining singing and eating, the Café Ja‘le also presents many changes like its location in the public sphere, the lack of gender segregation, and the challenge to age hierarchy. These are used as a starting point to discuss tradition, heritage and nostalgia in Yemenite culture in Israel. The paper also presents a reflective discussion regarding the place of the ethnographer who plays an active role in the studied phenomenon.

‘I RECOGNIZED THE HOLIDAYS ACCORDING TO THE FOOD’:
TRADITION AND MEMORY IN THE JEWISH COMMUNITY
OF ARGENTINA

Jacqueline Laznow

This article focuses on the place of Jewish women in shaping the collective memory of the Jewish community in Argentina based on their affinity to the traditional cuisine, showing that women are central in building the collective memory associated with Jewish tradition and identity.

The Jewish community of Argentina is the largest in Latin America. It originated with the great waves of immigration from Eastern Europe to the New World that took place from the end of the nineteenth century until the beginning of the twentieth century. Eastern European cuisine symbolizes what’s Jewish *lo Judío* in Argentina for most of the community and for the non-Jewish majority. Research on eating habits among the Jews of Argentina is scarce because of the patriarchal outlook that ignores all praxis related to women. Nevertheless, a close look suggests that the domestic praxis, perceived as feminine, nourishes the public praxis, perceived as masculine in this culture.

In the interpretation of the cultural significance of Argentinian Jewish eating habits, paradoxes emerge, attesting to the complexity of the interrelationship between the domestic and the public, and between the community and the other. Throughout the article a longitudinal axis is presented, linking women to traditional Eastern European Jewish cuisine and showing how it strengthens and preserves Jewish identity. Simultaneously, a horizontal axis is presented in which traditional Jewish foods and non-Jewish Argentine cuisine coexist, strengthening the Argentine identity of members of the community. The contrast and the encounter between the axes is examined through two central symbols, gefilte-fish, which is portrayed as a feminine dish and the asado, grilled beef, perceived as masculine. Thus, an examination of the dialogue that a minority group maintains with traditional Jewish cuisine and that of the majority culture tells the story of the group in a unique way.